

nja. Komunikaciju sa okolinom društva bilo je teško uspostaviti ne samo zbog potrebe ćutanja već i zbog namera pojedinaca na vlasti da se i dalje mešaju u njihove živote, uključujući i sugestije za razvod od muževa koji su takođe završili u ustanovama za „političku korekciju“.

U međuvremenu, članice AFŽ sticale su na predniju političku svest jer im je postalo jasno da je među političarima postojao ćutljivi konsenzus oko upotrebe AFŽ u tehničko-partijske svrhe uz sistemsko zanemarivanje političkog značaja. Članovi viših foruma AFŽ otuđili su se protokom vremena od mase koju su trebali da oblikuju, a koncentracija monopola moći u rukama nekoliko žena u politici i obavljanje mnoštva funkcija nije moglo da se negativno ne odrazi na prosvetiteljske zadatke politički svesnih promoterki puta u komunizam. Opadanje udela žene u partiji poklopilo se sa gubitkom značaja AFŽ, a politički i partijski angažman ostao je dominantna mera lične emancipacije sagovornica Ivane Pantelić u njihovim sećanjima. Uloga muževa u njihovom životu i oskudici slobodnog vremena ostaje nepoznanica, jer se većina bivših partizanki nije ni osvrnula na kvalitet življenja u porodici ili na potrebu porodične podrške njihovom putu i radu. Stvaranje Saveza ženskih društava bilo je kraj delovanja AFŽ.

Naredno poglavlje obuhvata kratke biografije predvodnica partizanki i sagovornica koje su pristale da podelu sećanja sa autorkom. Političko iskustvo žene su sticale na raznim mestima koja su bila od značaja za politiku partije. Tradicija iz međuratnog perioda usmerena na žensko pravo glasa oblikovala je posleratnu političku emancipaciju, ali se AFŽ nikada nije mogao uzdići iznad tehničkih i društvenih ograničenja oligarhijske moći. Ostaje utisak da je ravnopravnost polova bila parola za privlačenje masa, iako su karijere i sudbine bivših partizanki govorile više u prilog sveprisutnog promovisanja partijsko-političke podobnosti nego emancipacije žena kao podređene društvene grupe.

Ljubomir Petrović

Bojan B. Dimitrijević, VOJSKA NEDIĆEVE SRBIJE, Oružane snage Srpske vlade 1941–1945, Institut za savremenu istoriju, Beograd 2011, str. 490

Nadovezujući se na seriju ranije objavljenih naslova na temu istorije Srbije u Drugom svet-

skom ratu, dr Bojan B. Dimitrijević je sačinio rukopis koji se bavi istorijom oružanih snaga formiranih od strane Vlade generala Nedića u periodu 1941–1944. godine. Reč je o istoriji oružanih formacija i prilogu poznavanja činjenica iz Drugog svetskog rata u Srbiji.

To je studija o vojnim formacijama koje su obrazovane u vremenu ustanka 1941. godine, za njegovo suzbijanje i za održavanje reda posle okončanja ustanka i velikog talasa nemačkih represalija. To su Srpska državna straža, Srpski dobrovoljački korpus, kao i raznolike četničke jedinice. Kako je reč o kolaboracionističkim formacijama, a koje nisu karakteristika samo jugoslovenskog prostora već i drugih evropskih država i naroda, ova knjiga ima veoma značajnu ulogu u razumevanju fenomena kolaboracije i oružanog organizovanja pod okupacijom i posle strahovitih nemačkih represalija tokom ustanka u Srbiji 1941. godine.

Upravo je ustanak u Srbiji 1941. bio presudan činilac u organizovanju kolaboracionističkih snaga pod rukovodstvom Vlade generala Nedića i autorizacijom nemačkih okupacijskih vojnih vlasti. Ovo organizovanje imaće najdramatičnije obrise u vremenu slamanja ustanka početkom 1942. godine. Sa druge strane, zenit i najviši dometi u organizacija vojske Nedićeve Srbije vezani su za prvu polovinu 1944, upravo u vreme kada je postalo jasno da Treći rajh gubi bitku i kada se zaoštavaju suprotnosti u Srbiji pred očekivanim krahom okupacije. O ovom vojnopoličkom pitanju ubedljivo i dinamično svedoči i ova knjiga.

Hronološki, autor vodi čitaoca kroz burna iskušenja ustanka tokom jeseni 1941. u kome nastaje i razvija se vojska Nedićeve vlade, preko ugušenja ustanka 1942, borbe sa ravnogorskim snagama 1943–44, a završava istoriografsku temu povlačenjem tih snaga van Srbije oktobra 1944. i njihovom kasnijom sudbinom u Bosni, odnosno u Sloveniji do kraja rata, maja 1945.

Autor daje preciznu sliku o nastanku, organizaciji, naoružanju i dislokaciji ovih formacija kao i o njihovim međusobnim razlikama, od ideoloških do upotrebnih. Rekonstruisane su organizacija i struktura tih snaga, a detaljno je analizirano njihovo naoružanje i oprema. Posebnu pažnju autor posvećuje ulozi ovih snaga u borbi protiv pokreta otpora, a naročito Ravnogorskog pokreta 1943–1944. godine. Obuhvaćen je i odnos nemačkih okupatorskih vojnih i policijskih vlasti prema ovim formacija-

ma, a date su i osnovne informacije o nemačkim snagama u Srbiji u ovom periodu. Značajan deo knjige posvećen je učešću snaga Srpske vlade u završnim događajima rata u Jugoslaviji, kao i činjenici da je deo ovih snaga bio predat novim komunističkim vlastima, koje su ih potom likvidirale u Sloveniji. Ovo ima poseban značaj u svetlu aktuelnog rada komisije Vlade Republike Srbije u utvrđivanju broja i lokacije streljanih lica od strane novih vlasti tokom 1944–1945. godine.

Delovi ove monografije svedoče o posebnoj ulozi ovih snaga u okupiranoj Srbiji 1941–1944. godine. Naime, autor je pisao ne samo o vojnom aspektu (borbama sa ustanicima, odnosno pokretom otpora), već i o organizaciji, naružanju, problemima mobilizacije, odnosu prema neprijatelju i pojedinim specijalnim operacijama preko granice tadašnje Srbije. Posebnu pažnju privlače delovi monografije koji govore o odnosu nemačkih okupatora prema ovim snagama, jer omogućavaju nova i kompleksna tumačenja kolaboracije u Srbiji.

Ono što privlači pažnju i što ovu knjigu odvaja od drugih jeste dinamičnost toka kojim autor obrađuje i politički i vojni aspekt ovog pitanja. Inzoseći rezultate novih istraživanja Dimitrijević daje prikaz nastanka Srpske državne straže, Srpskog dobrovoljačkog korpusa kao i nastanka i ukidanje legalizovanih četnika ili četnika Koste Pećanca. Što je najbitnije, autor smešta ove snage u realan okvir, ali i poredi ih sa sličnim u drugim delovima Evrope i daje njihove srazmere u širem evropskom kontekstu.

Moguće je da su sa stanovišta sadašnjih historiografskih pitanja najinteresantnija poglavlja u kojima se opisuju sudbina ovih snaga posle završetka rata. Deo ovih snaga zarobili su partizani i potom ih likvidirali bez sudskih procesa. Tako je najveći deo zarobljenika Nedićevo Dobrovoljačkog korpusa bio likvidiran u Kočevskom rogu maja – juna 1945. Ovo pitanje otvara mnoge dileme i iskušenja, prepoznatljive i danas u srpskoj istoriji.

Pažnju čitalaca će bez sumnje privući do sada neobjavljivan ilustrativni materijal sabran iz Vojnog muzeja, Arhiva Jugoslavije kao i mnogobrojnih lokalnih muzeja u Srbiji. Istražujući u ovim institucijama autor je sakupio veći broj javnosti potpuno nepoznatih fotografija, koje na ubedljiv i uzbuđljiv način svedoče o Srbiji pod okupacijom i o kolaboracionističkim snagama Srpske vlade 1941–1944. godine. To je značajan doprinos sagledavanju građanskog

rata u Srbiji 1941–1944. godine, a na ovaj način autor je korespondirao ali i značajno odmakao dalje u odnosu na mnoge publicističke radove objavljene ranije u srpskoj emigraciji.

Posle niza memoarskih knjiga ili publicističkih radova koje su u srpskoj emigraciji govorili o ovom pitanju, ovo je prva sveobuhvatna monografija i analiza srpske vojske u Nedićevoj Srbiji iz pera srpskog istoriografa izvedena korišćenjem i originalne građe i emigrantske literature. U tome je, možda, najznačajniji aspekt ove knjige, koja time pomera istorijsko saznanje i to na heuristički zasnovan način.

Dr Bojan Dimitrijević je ovim delom otvorio mogućnost novog sagledavanja toka događaja u okupiranoj Srbiji 1941–1944. godine. Na precizan način, autor se odredio o sledećim pitanjima: nivo kolaboracije, uloga snaga Vlade generala Nedića u borbi protiv ustaničkih organizacija i pokreta otpora, njihova konačna sudbina maja 1945. godine. Time je doprineo dubljem sagledavanju i poznavanju ovog perioda srpske i jugoslovenske istorije.

Kosta Nikolić

Perica Hadži-Jovančić, *EUROPEIZACIJA SRPSKOG MANČESTERA 1918–1941*, Udruženje za društvenu istoriju, Beograd 2010, str. 222

Vekovno istraživanje tema aktuelnih iz ugla politike, nacije, diplomatije i vojske, u dobroj meri prikazanih kroz prizmu istaknutih ličnosti, bacilo je u zapećak teme istorije koje nisu klasične i očekivane i koje se tiču „malog“ čoveka. Osvrt na radove iz oblasti društvene istorije pokazuje da oni takode imaju obrise „elitizma“. Najčešće teme odnose se na kulturu i obrazovanje ili crkve i religije i njihov uticaj na zbivanja na državnom nivou, dok je život prosečnog srpskog građanina van glavnih tokova zbivanja, udaljenog od prestonice ili centara dešavanja, u najvećoj meri i danas nepoznanica. Lokalna istorija u najvećem broju sredina nije dovoljno kvantitativno ili kvalitativno istražena, iako se upravo na lokalnom nivou najbolje mogu sagledati promene koje su nastale usled modernizacije ili društvenih kretanja u jednoj državi. Ovakva situacija na srpskoj historiografskoj sceni onemogućava da se kreira precizna i obuhvatna slika istorije Srbije kao države. Upravo iz tih razloga, svako delo koje potencira izučavanje lokalne istorije i svakodnevnog života na